BOLALARDA IJTIMOIY KO'NIKMALARNI SHAKLLANTIRISH VA IJTIMOIY MUHITGA MOSLASHTIRISHDA PEDAGOG-TARBIYACHINING O'RNI

Rahmonqulova Xolida Bosimovna
Jizzax davlat pedagogika universiteti (JDPU),
Maktabgacha ta'lim kafedrasi o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirish, ularni ijtimoiy muhitga moslashtirish jarayonida pedagog-tarbiyachining o'rni, kasbiy kompetensiyalari hamda pedagogik ta'sir usullari tahlil qilingan. Bolalarning muloqot madaniyatini rivojlantirish, jamoaviy faoliyatga jalb etish, o'zaro hamkorlik, hamdardlik, mustaqil qaror qabul qilish va nizoli vaziyatlarni bartaraf etish ko'nikmalarini shakllantirishning pedagogik imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida qulay ijtimoiy-psixologik muhit yaratish, tarbiyachi va ota-onalar hamkorligini mustahkamlash, o'yin texnologiyalari va interfaol metodlardan samarali foydalanish masalalari ko'rib chiqilgan. Maqolada pedagog-tarbiyachining shaxsiy namunasi, emotsional qo'llab-quvvatlashi va individual yondashuvi bolaning ijtimoiy rivojlanishiga ta'sir ko'rsatuvchi muhim omillar sifatida asoslangan. Nazariy tahlil natijasida bolalarning ijtimoiy ko'nikmalarini izchil rivojlantirishga qaratilgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

KALIT SO'ZLAR

Maktabgacha ta'lim, ijtimoiy ko'nikma, ijtimoiy moslashuv, pedagog-tarbiyachi, ijtimoiylashuv, muloqot madaniyati, jamoaviy faoliyat, emotsional intellekt, pedagogik hamkorlik, interfaol metodlar.

KIRISH

Zamonaviy jamiyatda har tomonlama rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, atrofidagi insonlar bilan samarali munosabat o'rnata oladigan va ijtimoiy jarayonlarda faol ishtirok etadigan shaxsni tarbiyalash ta'lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Ushbu vazifani amalga oshirishda maktabgacha ta'lim bosqichi muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki aynan maktabgacha yosh davrida bolaning shaxsiy xususiyatlari, ijtimoiy munosabatlarga kirishish qobiliyati, axloqiy tasavvurlari va jamoada o'zini tutish madaniyati shakllana boshlaydi.

Bola dastlab oila muhitida ijtimoiy tajriba orttiradi. Maktabgacha ta'lim tashkilotiga kelgach esa uning munosabatlar doirasi kengayadi, tengdoshlari va pedagoglar bilan yangi ijtimoiy aloqalar vujudga keladi. Bu jarayonda bola o'z xohish-istaklarini boshqalarning ehtiyojlari bilan muvofiqlashtirish, umumiy qoidalarga amal qilish, hamkorlikda faoliyat yuritish va turli vaziyatlarda maqbul xulq-atvorni tanlashni o'rganadi.

O'zbekiston Respublikasining «Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida»gi Qonunida bolalarning har tomonlama rivojlanishi va ularni keyingi ta'lim bosqichiga tayyorlash masalalari huquqiy jihatdan mustahkamlangan [1]. «Ilk qadam» davlat o'quv dasturida esa bolaning ijtimoiy-hissiy rivojlanishi ta'lim-tarbiya jarayonining muhim yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan [3].

Shu nuqtayi nazardan, pedagog-tarbiyachi faqat bilim va ko'nikmalarni o'rgatuvchi mutaxassis emas, balki bolaning ijtimoiy tajribasini boyituvchi, uni jamoaviy hayotga yo'naltiruvchi, ijobiy munosabatlar shakllanishiga ko'maklashuvchi va ma'naviy-axloqiy rivojlanishiga ta'sir ko'rsatuvchi shaxsdir.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Maqolaning maqsadi maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiy ko‘nikmalarni shakllantirish va ularni ijtimoiy muhitga moslashtirishda pedagog-tarbiyachining vazifalari, ta’sir mexanizmlari hamda samarali pedagogik yondashuvlarini nazariy jihatdan tahlil qilishdan iborat.

ASOSIY QISM

Bolalar ijtimoiy ko‘nikmalarining mazmuni va ahamiyati

Ijtimoiy ko‘nikmalar deganda shaxsning boshqa insonlar bilan o‘zaro munosabat o‘rnatishi, jamoa qoidalariga rioya qilishi, muloqot jarayonida o‘z fikrini ifodalashi, boshqalarni tinglashi va hamkorlikda faoliyat olib borishini ta’minlaydigan amaliy qobiliyatlar majmui tushuniladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiy ko‘nikmalari bir nechta o‘zaro bog‘liq tarkibiy qismlar orqali namoyon bo‘ladi. Kommunikativ ko‘nikmalar bolaning o‘z fikrini tushunarli yetkazishi, savol berishi, suhbatdoshini tinglashi va muloqotga kirishishida ko‘rinadi. Hamkorlik ko‘nikmalari jamoaviy o‘yinlarda ishtirok etish, vazifalarni taqsimlash, o‘zaro yordam ko‘rsatish va umumiy maqsadga intilish jarayonida rivojlanadi. Emotsional-ijtimoiy ko‘nikmalar esa o‘z hissiyotlarini anglash, ularni maqbul tarzda ifodalash, boshqalarning kechinmalarini tushunish va hamdardlik bildirish bilan bog‘liqdir.

Bundan tashqari, ijtimoiy mas’uliyat, kelishuvga erishish, navbat kutish, shaxsiy chegaralarni hurmat qilish va nizolarni tinch yo‘l bilan hal etish ham bolaning ijtimoiy kompetentligini belgilovchi muhim xususiyatlardir.

Mazkur ko‘nikmalar o‘z-o‘zidan to‘liq shakllanmaydi. Ularning rivojlanishi bolaning kundalik hayotiy tajribasi, oiladagi tarbiya, tengdoshlar bilan munosabati va pedagog-tarbiyachining maqsadli faoliyati bilan uzviy bog‘liq.

Ijtimoiy moslashuv jarayonida pedagog-tarbiyachining vazifalari

Maktabgacha ta’lim tashkilotiga dastlab kelgan bola uchun yangi muhit, notanish kattalar, jamoaviy tartib va kundalik faoliyat qoidalari muayyan psixologik qiyinchiliklarni keltirib chiqarishi mumkin. Ayrim bolalar yangi muhitga tez moslashsa, boshqalarida tortinish, xavotirlanish, muloqotdan qochish yoki ota-onasidan ajralishni og‘ir qabul qilish holatlari kuzatiladi.

Bunday sharoitda tarbiyachining asosiy vazifasi bola uchun emotsional jihatdan xavfsiz, ishonchli va qo‘llab-quvvatlovchi muhitni shakllantirishdan iborat. Pedagog bolaning individual xususiyatlarini o‘rganishi, uning qiziqishlari, ehtiyojlari va muloqotga tayyorlik darajasini hisobga olishi zarur. Tarbiyachi har bir bolaga mehr va hurmat bilan munosabatda bo‘lishi, uning mustaqil harakatlarini rag‘batlantirishi hamda yangi sharoitga bosqichma-bosqich moslashishiga ko‘maklashishi lozim.

Bunda pedagog-tarbiyachining faoliyati quyidagi yo‘nalishlarda namoyon bo‘ladi:

- Bolalar o‘rtasida ijobiy munosabatlarni shakllantirish va ularni o‘zaro muloqotga jalb etish.
- Guruhda do‘stona, bag‘rikeng va o‘zaro hurmatga asoslangan muhit yaratish.
- Bolalarni jamoaviy o‘yinlar, ijodiy mashg‘ulotlar va hamkorlik faoliyatiga yo‘naltirish.
- Bolalarning hissiy kechinmalarini tushunish va emotsional o‘zini boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirish.
- Murakkab ijtimoiy vaziyatlarda bolaga mustaqil yechim topish uchun pedagogik yordam ko‘rsatish.
- Ota-onalar bilan uzviy hamkorlikda ijtimoiy tarbiyaning izchilligini ta’minlash.

Shu orqali tarbiyachi bolaning faqat guruhga moslashishiga emas, balki o‘zini jamoaning qadrli a’zosi sifatida his etishiga ham yordam beradi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Pedagog-tarbiyachining shaxsiy namunasi va muloqot madaniyati

Maktabgacha yoshdagi bolalarning muhim psixologik xususiyatlaridan biri kattalarning xulq-atvorini kuzatish va unga taqlid qilish orqali ijtimoiy tajriba orttirishidir. A. Banduraning ijtimoiy o'rganish nazariyasiga ko'ra, inson xulq-atvorning muayyan shakllarini boshqalarning harakatlarini kuzatish, modellashtirish va ularning oqibatlarini anglash orqali o'zlashtiradi [5].

Mazkur yondashuv pedagog-tarbiyachining shaxsiy namunasi tarbiyaviy ta'sirning muhim vositasi ekanini ko'rsatadi. Tarbiyachi bolalar bilan muloqotda xushmuomalalik, adolatlilik, sabr-toqat, bag'rikenglik va mas'uliyatni namoyon etsa, bolalar ushbu sifatlarni kundalik munosabatlarda qo'llashga intiladilar.

Masalan, pedagog bolaning fikrini oxirigacha tinglasa, uni kamsitmasdan tushuntirish bersa va kelishmovchiliklarni muloqot orqali hal etsa, bolalarda ham shunday munosabat madaniyati shakllanishi uchun qulay sharoit yaratiladi.

Aksincha, doimiy tanbeh, qo'rqitish, bolalarni bir-biri bilan taqqoslash yoki ularning hissiyotlarini inkor etish ijtimoiy ishonchga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shuning uchun pedagogning emotsional barqarorligi va kasbiy muloqot madaniyati bolalar ijtimoiy rivojlanishining muhim sharti hisoblanadi.

Ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishda o'yin faoliyatining o'rni

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun o'yin yetakchi faoliyat turlaridan biri bo'lib, u ijtimoiy munosabatlarni tabiiy sharoitda o'zlashtirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, syujetli-rolli o'yinlar jarayonida bolalar turli ijtimoiy rollarni bajaradilar, o'zaro kelishadilar, vazifalarni taqsimlaydilar va muayyan qoidalarga amal qilishni o'rganadilar.

Masalan, «Do'kon», «Shifoxona», «Mehmon kutish», «Oila» va «Bog'cha» kabi o'yinlarda bolalar kattalarning ijtimoiy munosabatlarini aks ettirib, muloqot madaniyatini amaliy jihatdan o'zlashtiradilar.

«Do'stimga yordam beraman» nomli jamoaviy o'yin bolalarda hamkorlik va o'zaro yordam ko'rsatish ko'nikmasini rivojlantirishga xizmat qiladi. Unda bolalar birgalikda vazifani bajarishlari, qiyinchilikka duch kelgan tengdoshiga yordam berishlari va umumiy natijaga erishishlari lozim.

«Hissiyotni top» o'yinida esa tarbiyachi turli emotsional holatlar tasvirlangan rasmlarni namoyish etadi. Bolalar quvonch, xafalik, hayrat yoki qo'rquv kabi hissiyotlarni aniqlashga, ularning sabablarini tushuntirishga harakat qiladilar. Bu jarayonda emotsional savodxonlik va hamdardlik ko'nikmalari rivojlanadi.

O'yinlarni tashkil etishda tarbiyachi bolalarning yosh xususiyatlari, faollik darajasi va individual imkoniyatlarini hisobga olishi, har bir bolaning ishtirokini qo'llab-quvvatlashi muhimdir.

Bolalarda ijtimoiy munosabatlarni shakllantirishning interfaol metodlari

Zamonaviy maktabgacha ta'lim amaliyotida ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish uchun interfaol metodlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega.

«Davra suhbati» metodi bolalarni o'z fikrini ochiq bayon etishga, boshqalarning qarashlarini tinglashga va turli masalalar yuzasidan munosabat bildirishga o'rgatadi. Masalan, «Yaxshi do'st qanday bo'lishi kerak?» mavzusidagi suhbat orqali do'stlik, mehr-oqibat va o'zaro yordam haqidagi tasavvurlar boyitiladi.

«Muammoli vaziyat» metodida bolalarga kundalik hayotda uchraydigan ijtimoiy holatlar taqdim etiladi. Masalan, ikki bola bir o'yinchoqdan foydalanmoqchi bo'lsa, qanday yo'l tutish mumkinligi muhokama qilinadi. Bolalar navbat bilan o'ynash, birgalikda foydalanish yoki boshqa o'yin taklif etish kabi yechimlarni izlaydilar.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

«Rolli modellashtirish» metodi orqali bolalar muayyan ijtimoiy vaziyatlarni sahnalashtiradilar. Bu ularga boshqa insonning holatini tushunish, o‘z xatti-harakatlari oqibatini anglash va maqbul muomala shakllarini tanlash imkonini beradi.

«Jamoaviy ijodiy loyiha» metodida bolalar umumiy rasm chizish, qurilish materiallaridan inshoot yaratish yoki kichik sahna ko‘rinishini tayyorlashda hamkorlik qiladilar. Bunda har bir ishtirokchining hissasi qadrlanishi, vazifalar yosh va imkoniyatga mos taqsimlanishi muhim.

Ushbu metodlar bolalarning ijtimoiy faolligini oshirish bilan birga, mustaqil fikrlash va o‘z harakatlarini boshqarish ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi.

Pedagog-tarbiyachi va oila hamkorligining ahamiyati

Bolalarning ijtimoiy ko‘nikmalari oila va maktabgacha ta’lim tashkilotidagi tarbiyaviy ta’sirlar birligi asosida barqaror rivojlanadi. Shu sababli pedagog-tarbiyachi ota-onalar bilan muntazam muloqot o‘rnatishi va bolaning ijtimoiy rivojlanishi yuzasidan o‘zaro axborot almashishi zarur.

Oilada bolaga mustaqil fikr bildirish, o‘z hissiyotlarini ifodalash, atrofdagilarga hurmat ko‘rsatish va maishiy vazifalarda ishtirok etish imkoniyatini berish uning ijtimoiy faolligini qo‘llab-quvvatlaydi.

Pedagog-tarbiyachi ota-onalarga bolalar bilan muloqot qilish, nizoli vaziyatlarda to‘g‘ri munosabat bildirish va ijtimoiy ko‘nikmalarni uy sharoitida rivojlantirish bo‘yicha tavsiyalar berishi mumkin.

Masalan, oilaviy suhbatlar, birgalikda kitob o‘qish, jamoaviy o‘yinlar va kundalik kichik vazifalarni bajarish bolada mas’uliyat, hamkorlik va o‘zaro hurmatni rivojlantirish uchun qulay imkoniyatlar yaratadi.

Tarbiyachi va ota-onalar o‘rtasidagi o‘zaro ishonch bolaning yangi ijtimoiy muhitga moslashishini yengillashtirishi mumkin.

Ijtimoiy ko‘nikmalarning shakllanganlik darajasini pedagogik kuzatish

Bolalar ijtimoiy rivojlanishini baholashda pedagogik kuzatish muhim o‘rin tutadi. Kuzatish jarayonida bolaning muloqotga kirishishi, tengdoshlari bilan munosabati, jamoaviy faoliyatdagi ishtiroki va hissiyotlarini boshqarishiga e’tibor qaratiladi.

Baholashda quyidagi mezonlardan foydalanish mumkin:

- Muloqot mezoni — bolaning fikr bildirishi, savol berishi va suhbatdoshini tinglashi.
- Hamkorlik mezoni — jamoaviy faoliyatda ishtirok etishi, vazifalarni bo‘lishishi va yordam ko‘rsatishi.
- Emotsional mezon — o‘z hissiyotlarini tanishi, ifodalashi va boshqalarning hissiy holatini anglashi.
- Xulq-atvor mezoni — guruh qoidalariga rioya qilishi, kelishmovchiliklarni maqbul usullarda hal etishi.
- Mustaqillik mezoni — yoshiga mos vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilishi va o‘z xatti-harakatlariga mas’uliyat bilan yondashishi.

Ushbu mezonlar bolalarni bir-biri bilan taqqoslash uchun emas, balki har bir bolaning individual rivojlanish dinamikasini aniqlash va unga mos pedagogik yordam ko‘rsatish maqsadida qo‘llanilishi lozim.

Pedagogik kuzatish natijalari asosida individual va kichik guruhlardagi faoliyatni rejalashtirish, ota-onalar bilan hamkorlik choralarini belgilash hamda zarurat tug‘ilganda psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlashni tashkil etish mumkin.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

XULOSA

Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirish va ularni ijtimoiy muhitga moslashtirish uzluksiz, maqsadga yo'naltirilgan hamda ko'p omilli pedagogik jarayon hisoblanadi. Ushbu jarayonning samaradorligi bolaning individual xususiyatlari, oilaviy tarbiya, tengdoshlar bilan munosabatlar va maktabgacha ta'lim tashkilotida yaratilgan ijtimoiy-psixologik muhitga bog'liq.

Nazariy tahlil pedagog-tarbiyachining ijtimoiy rivojlanish jarayonida tashkilotchi, yo'naltiruvchi, maslahatchi, kuzatuvchi va ijobiy xulq-atvor namunasi sifatida muhim vazifalarni bajarishini ko'rsatadi.

Bolalarda ijtimoiy ko'nikmalarni samarali shakllantirish uchun ta'lim-tarbiya jarayonida o'yin texnologiyalari, jamoaviy faoliyat, muammoli vaziyatlar, rolli mashg'ulotlar va individual yondashuvdan o'zaro uyg'unlikda foydalanish maqsadga muvofiq.

Shuningdek, pedagog-tarbiyachining emotsional qo'llab-quvvatlovchi munosabati, bolalarning mustaqil fikrini hurmat qilishi va ota-onalar bilan hamkorligi ijtimoiy moslashuv jarayonini yengillashtiruvchi muhim shartlardir.

Xulosa qilib aytganda, pedagog-tarbiyachining kasbiy mahorati bolaga faqat jamoada o'zini tutish qoidalarini o'rgatishda emas, balki unda boshqalar bilan hamkorlik qilish, insonlarni hurmat qilish, o'z hissiyotlarini boshqarish va ijtimoiy munosabatlarda faol ishtirok etish qobiliyatini rivojlantirishda namoyon bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining «Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida»gi Qonuni. 2019-yil 16-dekabr, O'RQ-595-son. https://lex.uz/docs/4646908
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning davlat standartini tasdiqlash to'g'risida»gi 802-son qarori. 2020-yil 22-dekabr. https://lex.uz/docs/5179335
3. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi. «Ilk qadam»: maktabgacha ta'lim tashkilotlari uchun davlat o'quv dasturi. – Toshkent, 2022. https://www.unicef.org/uzbekistan/media/5686/file/Ilk%20Qadam%20Uzbek.pdf
4. Vygotsky L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.
5. Bandura A. Social Learning Theory. – Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1977.
6. Ho J., Funk S. Promoting Young Children's Social and Emotional Health // Young Children. – 2018. – Vol. 73, No. 1. https://www.naeyc.org/node/2006/
7. National Association for the Education of Young Children. Developmentally Appropriate Practice: A Position Statement. – Washington, DC: NAEYC, 2020. https://www.naeyc.org/resources/position-statements/dap/contents
8. Center on the Developing Child at Harvard University. Serve and Return: Back-and-Forth Exchanges. https://developingchild.harvard.edu/key-concept/serve-and-return/

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.